

szovjet bíróságok és Magyarországra történt visszatérésük után még nem kevés szenvedés, megaláztatás várt rájuk.

Stark Tamás könyve kapcsán szólni kell arról is, hogy a szerző a fogságba kerülés különböző körülményeiről ugyanúgy beszámol, mint a különböző gyűjtő- és fogolytáborok belső életéről, a munkáról, az „ellátásról,” a szovjetunióbeli tapasztalatokról. Nagyon helyesen – és az olvasó számára érthetően – vázolja fel a szovjet táborrendszert és tesz különbséget a különböző típusú táborok között. Az olvasó így megtudhatja, hogy nem minden tábor – pontosan a többségük nem – képezte a GULAG részét, de a tábori körülmények többnyire mégis azonosak voltak.

Az emlékezésekből, melyek közül nagyon sokat felhasznált munkájában a szerző, néha egy-egy emberibb pillanat is kiderül, örről és

örzöttről egyaránt, de képet kaphatunk a mindennapok apró „örömeiről” is, amelyek nem egy esetben a túlélés reményét villantották fel a foglyok számára.

Úgy vélem, a könyv igazi értéke, hogy tudományos munka mivolta ellenére is, illetve azzal együtt, emléket állít azoknak a százezreknek, akik a második világháború áldozataiként szovjet fogságot kellett, hogy elszenvedjenek és azoknak is, akiknek az élete a szovjet táborok világában ért véget. Valamennyiük emlékének a megőrzése kötelességünk és nagyon fontos, hogy sorsuk alakulása, életük, szenvedésük mindannyiunk előtt ismert legyen. Ehhez segít hozzá bennünket Stark Tamás kitűnő könyve, amely a magyar történetírás egyik értékes alkotása és fontos, hogy megjelent!

Szakály Sándor

RAVASZ ISTVÁN (SZERK.)

EMLÉKEK A HADAK ÚTJA MENTÉN

Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés

(HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum – Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2006, 304 p.)

A HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum immár negyedik esztendeje bocsát útjára olyan kiadványokat, amelyek legnagyobb részét munkatársai tollából születtek. A sorozat – most már bátran használhatjuk ezt a szót – első kötete a 2003. november 16-án, az intézmény 85. születésnapjára kiadott, annak történetét bemutató kötet volt, amit 2004-ben az 1914–1918-as Nagy Háborúról megjelentetett, majd 2005-ben az 1939–1945 közötti Totális Háborút feldolgozó kiadvány követett. S most, ismét csak a születésnapra időzítve, íme itt van a legújabb emlékkönyv.

A sorozat főszerkesztője, Dr. Holló József altábornagy, a Hadtörténeli Intézet és Múzeum főigazgatója, illetve a 2., 3., és e mostani kötet szerkesztője, dr. Ravasz István alezredes, a Hadtörténeli Múzeum tudományos titkára, a Hadisírgondozó Iroda korábbi vezetője mind 2004-ben, mind 2005-ben tudta, hogy nem állhat meg a világháborúkat feldolgozó emlékkönyvek kiadásával, hiszen nem csak a

honvédek helytállása érdemli meg a bemutatást, de hősi halált halt bajtársaik emlékének megőrzése és ápolása is. A 2006-ban útjára bocsátott könyv mintáját egy 1938-as kiadvány képezte, amely a hősi emlékművek és a katonasírok közé kalauzolja el olvasóit.

A Hadtörténeli Intézet és Múzeum 88. születésnapjára megjelenő kötet apropóját az adja, hogy a második világháborút követő hat évtizedben sorra jelentek meg a tudományos publikációk, elemzések, monográfiák, ám nem kerültek kiadásra az első világháborút követő két évtizedre oly jellemző emlékkönyvek. A most megjelenő emlékkönyv célja – e koncepció jegyében – tudományos ismeretterjesztő jelleggel a hősi halált halt vagy a háború következtében életüket vesztett magyar katonák emléke ébren tartásának bemutatása. S ez legalább olyan fontos, mint maguknak a háborúknak a feldolgozása. A kegyelet küldetés, amely hidat képez múlt és jövő, háború és béke, gyűlölet és megbékélés között. Miként

Pierre Teilhard de Chardin tanította: „Látni annyit tesz, hogy többnek lenni. A látás és a jószág fontosabb a bölcsességnél, s ennek felismerése már maga is bölcsesség.”

Az emlékkönyv azonban még ennél is többet közvetít. Többet, hiszen – éppen a kölcsönös megbékélés és egymásra találás jegyében – más nemzetek Magyarország területén végső nyugalomra lelt katonái emlékének ápolását is bemutatja. S az érdekességek felvillantásával átfogó képet ad a katonai hagyományörzésről is, amely egyre inkább elválaszthatatlan a kegyeleti tevékenységtől. S ha mindezzel a szerzői gárda tett valamit a hősi kultusz ápolásáért és annak átörökítéséért a következő generációknak, már érdemes volt befogni a vállalkozásba.

Sajnos, Magyarország és a magyar nemzet embervesztése a XX. század világháborúiban kiemelkedően magasnak bizonyult, így egyetlen kötetbe lehetetlen volna mindent beszorítani. S nem is biztos, hogy kellene: 2007. november 16-ára tehát, ha Isten is így akarja, következik a mostani emlékkönyv testvérkötet. Ami böngészés közben esetleg hiányérzetet okoz a Tisztelt Olvasóban, azt biztosan keresheti majd a következő emlékkönyvben. Csupán egyetlen példát hadd említsünk: a magyar katonák központi temetőit a távoli Don-kanyarban és hadifogoly-emlékhelyeit a végtelen orosz területeken.

Az intézmény önjeléből megjelentetett emlékkönyv négy fő részből áll. Az első általános áttekintést nyújt e nemes küldetés kialakulásáról és fejlődéséről, a második rész a hazánk területén, a harmadik külföldön mutatja be a katonai vonatkozású emlékműveket és a katonasírokat, illetve az azokhoz kapcsolódó kultuszt, a negyedik pedig a hagyományörzés területére kalauzol.

A kötet – miként a sorozat előző tagjai is – a főigazgató, Dr. Holló József altábornagy beköszöntőjével és bevezető tanulmányával indul. Ez utóbbi annak kifejtése, amit minden jóérzésű embernek magáévá kell tennie, itt Magyarországon és szerte a nagyvilágban egyaránt: a hősi halottak és a katonaaázatok már nem ellenségek.

Az I. fejezet a hazai hadisírgondozás, a hősi emlékművek, a Hősök Emlékünnepe, illetve a katonai kegyelet és a katonai temetési rend történetét foglalja össze; áttekintést ad Magyarország veszteségéről és a hadifogságról a világháborúkban, a magyar veszteségi

nyilvántartás, valamint a hadigondozás rendszeréről. Igaz, a veszteségekről és a hadifogságról a sorozat előző két kötetében is szó esett, ám egyfelől felvillantásuk nélkül egy kegyeleti jellegű emlékkönyv nem lehetneerek egész, másfelől ez az a témakör, amelyről – többek között éppen a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, illetve a Nemzeti Kegyeleti és Emlékhely Bizottság kutatásai eredményeképp – egyetlen év alatt is újabb és újabb adatok kerülnek napvilágra.

Az olvasó az I. fejezetben nyerhet betekintést a katonai kegyelet szigillisztikájába, a Katolikus Táborig Püspökség, a Protestáns Táborig Püspökség és a Táborig Rabbinátus kegyeleti szolgálatába. Itt olvasható továbbá még két igen érdekes tanulmány és egy visszaemlékezés. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum két munkatársa megkísérli körüljárni a kérdést, hogy vajon megállapítható-e teljes bizonyossággal: ki volt a XX. század első, világháborús hősi halottja (mert hogy több adat szerint is bizony magyar katona volt). Egy külső szakértő a humanitás problematikáját boncolja a háborúban, a visszaemlékezést pedig egy olyan ember írta, aki – fiatal koránál fogva – nem volt ugyan katona, ám elvitték „málenkij robotra”, s végül éveket töltött hadifogságban.

A II. fejezet temetőkről, emlékhelyekről, emlékművekről, egyéni sorsokról ad számot. Mindez természetesen válogatás, hiszen ha minden bekerült volna a kötetbe, amiről Magyarország területén – teljes joggal – írni lehetne, akkor most egy forgathatatlanul vastag emlékkönyv húzná le az olvasó kezét. A temetők közül találkozhatunk a szolnoki, a szombathelyi és a kaposvári katonatemetővel, valamint az ostffyasszonyfai hadifogolytemetővel. Az emlékhelyek sorában ott áll a kaposvári hősök temploma, amely egyedülálló Hazánkban, továbbá Tapolca és Salgótarján emlékhelyei. Ez utóbbi szerzője egy – a tanulmány készítésekor még – első gimnazista, ami önmagában is figyelemre méltó, hiszen írása tanúsága a történelmi távlatnak: van, aki saját élményei alapján, érzelmektől sem mentesen emlékezik a múltra, ám a jövő reménytelitörténeiszpalántái számára ugyanazok az események már „csupán kutatási terepet” jelentenek, amelyekről objektív írást igyekeznek alkotni. S hogy kinek van igazsága? A történelmi távlat dönti majd el.

Az előbbi csoportba tartozik a magyarországi második világháborús hadifogolytábor-

emlékhelyeket bemutató tanulmány, majd következnek az emlékművek Debrecenben, Makón és környékén, valamint Délnyugat-Zalában. Az egyéni sorsokból három példán keresztül kap ízelítőt az olvasó: találkozhat egy repülőtszót két utolsó útjával, egy hosszú ideig ismeretlen katonasír azonosításával a hidegpataki erdészháznál, továbbá a határőr hősök emlékezetével.

A III. fejezet Nyugat-Galícia, Olaszország, Szlovénia, Kárpátalja, a Felvidék, Erdély és a Délvidék tájaira kalauzolja az olvasót. Az egyes tanulmányok a lengyelországi első világháborús katonatemetőket, az olasz hadszíntéren lévő magyar és a magyarországi olasz temetőket mutatják be, valamint a magyar katonai emlékhelyeket a szlovén hegyekben, a kuruc kor emlékeit és a vereckei ezredéves emlékművet Ukrajnában, a magyar emlékhelyeket a Garam és az Ipoly alsó folyásánál, a hadisírok gondozását a Szlovák Köztársaságban, a magyar katonai emlékeket Erdélyországban, valamint a délvidéki első világháborús magyar katonatemetőket és -szobrokat – és mindezek hányatott sorsát.

Ebben a fejezetben is olvashatók olyan tanulmányok, amelyek – tematikai okból – ide soroltattak ugyan, ám elútnak a fejezetben szereplő írások általános hangvételétől. A „Jó lenne már egy kis béke...” egy, az olasz fronton hősi halált halt magyar tartalékos tiszt életét és sorsát mutatja be levelezésének tükrében. Külön jelenik meg egy nemzetközi kegyeleti megemlékezés története Szlovéniában, a magyar haditengerészek emlékezete, s végül, de nem utolsó sorban a magánszféra részvétele a kegyeleti tevékenységben.

A IV. fejezetben szó esik a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szerepéről a katonai hagyományörzésben, majd egy korszakokon átívelő tanulmánysorozat következik a magyarországi katonai hagyományörzés és a kegyelet kapcsolatáról: a török világ, a kuruc-kor, a napóleoni háborúk időszaka, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, a „jó öreg” monarchia kora után a két világháború katonai hagyományörzése zárja a sort. „Csmegeként” a fejezet végére kerül egy olyan tanulmány, amely egy alföldi gyalogezred emlékhelyeit és az ahhoz kapcsolódó katonai hagyományörzést mutatja be.

A kötet szöveges része utószó helyett Viszavárárral zárul, hiszen – miként említettük – a sorozatszerkesztő, s szerkesztő és a szerzői

gárda feltett szándéka az emlékkönyv-sorozat folytatása. Legvégül következnek a színes mellékletek, 32 oldalon.

Az egyes fejezetek alcímei – miként a könyvsorozat előző két tagjánál is – versidézetek. Olyan kiragadott sorok, amelyek mintegy rezüméjét adják az adott fejezetet alkotó tanulmányok összesített tartalmának, vagy inkább mondanivalójának. Talán nem érdektelen néhány szót szólni e versek alkotójáról is.

Ravasz István 1938-ban látta meg a napvilágot Makón. A család a második világháború utolsó esztendejében Salgótarjánban telepedett meg. István ott végezte középiskolai tanulmányait, a Madách Imre Gimnáziumban. Az irodalmat kedvelő fiú gondolatait, érzelmeit rímekbe faragta. Szűkebb pátriájában már gyerekemberként ismertté vált. S miről is írhatott egy gimnazista? Szerелеmről, leányokról, barátokról, erdők-mezők illatáról, a kócos szél csókjáról a gallyakon. Néhány versében azonban a ború is feltűnt: abban a bizonyos utolsó háborús esztendőben két kishúga vált az esztelen pusztítás áldozatává...

Érettségi után felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, s szeptemberben már mint magyar-történelem szakos diák költözött az Eötvös Kollégiumba. Élte volna az egyetemisták életét, ám közbeszólt a történelem, 1956. Mint oly sokan, ő is belevetette magát a forradalom forgatagába, sorra születtek az események hevében fogant költeményei. A család azonban úgy döntött, hogy hazahívja őt. Két gyermeküket már elvesztették, s ez az érv Istvánra is hatott: október végén hazaköltözött, de türelmetlenül várta, mikor mehet vissza Budapestre, hogy folytathassa tanulmányait. A sors azonban közbeszólt.

December 8-án Salgótarjánban a helyi munkástanácsok szervezésében tüntetés kezdődött, s a tömeg a megyei rendőr-főkapitányság és a megyei tanács épülete elé vonult. Szerencsétlen véletlen, hogy a szentet éppen aznap reggel szállították a rendőr-főkapitánysággal éppen szemben lakó családnak: István és bátyja, Dezső szórta be a kicsiny pinceablakon. A tüntetőkre leadott sortűz egyik lövedéke éppen szíven találta Istvánt. Élt 18 és fél évet, írt 180 verset.

Noha nem vett részt a tüntetésben, s a sortűz vétlen áldozata volt, irodalmi munkásságáról évtizedeken át hallgatni kellett – hiszen megénekelte a forradalmat. Verseskötetét, Levél címmel, 1999-ben jelentette meg a Ba-

golyvár Könyvkiadó. 2002-ben halálának helyén emléktáblát avattak, az egykori Alma Mater, a Madách Imre Gimnázium pedig 2001-ben felújította sírkövét a városi temetőben, és újtára indította az azóta évente megrendezésre kerülő Ravasz István szavalóversenyt, melyen a költő unokaöccse, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum emlékkönyveinek szerkesztője is tagja a zsűrinek. Innen hát az idézetek; közü-

lük talán a második fejezet előtt álló adja vissza a legjobban a most kiadott emlékkönyv mondanivalóját:

*„Mert csönd maradt csak, hallgatag magány,
s ha jön talán tavasz a tél után:
számomra nincs már szerelem...”*

Négyesi Lajos